

MARKAZIY OSIYODA ERKIN SAVDO HUDUDINI YARATISH ISTIQBOLLARI: IMKONIYATLAR, MUAMMOLAR VA STRATEGIK TAVSIYALAR

Artikova Saodat Axmadjon qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21872925>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 06-avgust 2026 yil
Ma'qullandi: 08-avgust 2026 yil
Nashr qilindi: 10-avgust 2026 yil

KEYWORDS

Markaziy Osiyo, Erkin savdo hududi, mintaqaviy integratsiya, savdo-iqtisodiy hamkorlik, bojxona tariflari, investitsiya jozibadorligi, logistika koridorlari, sanoat kooperatsiyasi, YEOII, JST.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada bugungi murakkab geosiyosiy beqarorlik, global ta'minot zanjirlarining uzilishi hamda proteksionistik tamoyillarning kuchayishi sharoitida Markaziy Osiyo mamlakatlari (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston) o'rtasida Erkin savdo hududini (ESH) shakllantirishning iqtisodiy, huquqiy va strategik istiqbollari atroflicha tahlil qilinadi. Mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning hozirgi holati, o'zaro savdo hajmiga to'sqinlik qilayotgan bojxona-tarif va tarif bo'lmagan cheklovlar, transport-logistika infratuzilmasidagi uzilishlar atroflicha tadqiq etilgan. Shuningdek, yagona va to'liq faoliyat yurituvchi savdo rejimini yaratishning iqtisodiy afzalliklari — transchegaraviy savdo xarajatlarini arzonlashtirish, mintaqaviy qiymat zanjirlarini (Regional Value Chains) rivojlantirish va xorijiy sarmoyalar jozibadorligini oshirish imkoniyatlari ilmiy va amaliy jihatdan yoritib berilgan. Maqola yakunida mintaqada erkin savdo rejimini bosqichma-bosqich joriy etish, institutlararo muvofiqlashuvni ta'minlash hamda umumiy iqtisodiy makonni shakllantirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

XXI asrning uchinchi o'n yilligida jahon iqtisodiyoti chuqur tarkibiy va geosiyosiy o'zgarishlar davrini boshidan kechirmoqda. Global ta'minot zanjirlarining qayta ko'rib chiqilishi, an'anaviy transport va savdo yo'laklaridagi geosiyosiy beqarorlik hamda jahon bozorida proteksionistik kayfiyatning kuchayishi ko'plab mintaqalar uchun o'zaro hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishni taqazo etmoqda. Bunday murakkab sharoitda mintaqaviy integratsiya va qo'shnichilik aloqalarini mustahkamlash davlatlarning iqtisodiy barqarorligi hamda milliy xavfsizligini ta'minlashning eng samarali omillaridan biriga aylanib bormoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi — O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston — o'zining qulay geografik joylashuvi, boy tabiiy va demografik resurslari hamda ulkan tranzit salohiyati bilan jahon iqtisodiyotida o'ziga xos o'rin tutadi. Mintaqaning

umumiy maydoni 4 million kvadrat kilometr dan ortiq bo'lib, aholisi 75 million kishidan oshadi va jadal o'sish sur'atlarini namoyon etmoqda. So'nggi yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlarining umumiy Yalpi Ichki Mahsuloti (YIM) ko'rsatkichi 400 milliard AQSh dollaridan oshdi. Biroq, ushbu salohiyatga qaramay, mintaqa mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya va o'zaro savdo hajmi hali ham mavjud imkoniyatlar darajasida emas.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, mustaqillikning dastlabki yillarida shakllangan chegaraviy cheklovlar, bojxona to'siqlari va alohida rivojlanish modellarini tanlash mintaqalararo savdoning ulushini keskin pasaytirib yuborgan edi. Xalqaro hisob-kitoblarga ko'meyorlarga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlarining umumiy tashqi savdo hajmida ichki (mintaqalararo) savdo ulushi uzoq yillar davomida atigi 5-8 foiz atrofida saqlanib qoldi. Taqqoslash uchun ta'kidlash joizki, Yevropa Ittifoqida ichki savdo ulushi 60-65 foizni, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasida (ASEAN) esa 22-25 foizni tashkil etadi.

Ayniqsa, 2017-yildan e'tirof etilayotgan O'zbekistonning tashqi siyosatdagi tub burilishi va Markaziy Osiyoni ustuvor yo'nalish deb e'lon qilishi mintaqada tamoman yangi siyosiy va iqtisodiy muhitni yaratdi. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari mexanizmining yo'lga qo'yilishi, chegaralarning delimitatsiya va demarkatsiya qilinishi, o'zaro viza tartiblarining soddalashtirilishi hamda sanoat kooperatsiyasining yo'lga qo'yilishi o'zaro savdo hajmining ikki barobardan ziyod o'sishini ta'minladi. Shunga qaramay, erishilgan natijalar mavjud resurslarning bir qismini xolos. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyoda Erkin savdo hududini (ESH) institut sifatida to'liq shakllantirish va yagona savdo-iqtisodiy maydonni yaratish bugungi kunda o'ta dolzarb va strategik ahamiyatga ega masalaga aylandi.

2. Asosiy qism: erkin savdo hududining afzalliklari va mavjud muammolar

2.1. Markaziy Osiyoda Erkin savdo hududini yaratishning iqtisodiy va strategik afzalliklari

Erkin savdo hududining tashkil etilishi mintaqaning barcha iqtisodiyotlari uchun kuchli multiplikativ samara beradi. Nazariy va amaliy iqtisodiy modellarga ko'ra, tovar va xizmatlar erkin harakatlanishi quyidagi asosiy strategik afzalliklarni taqdim etadi:

1. Savdo va transchegaraviy xarajatlarning qisqarishi: Bojxona bojlarining vaqti kelib nolga tushirilishi, tartib-taomillarning unifikatsiya qilinishi va raqamlashtirilishi natijasida mahsulotlarning tan narxi 10-15 foizgacha arzonlashadi. Bu esa ichki iste'molchilar xarid qobiliyatining oshishiga hamda mintaqa korxonalarining raqobatbardoshligi o'sishiga olib keladi.

2. Mintaqaviy qiymat zanjirlarini (Regional Value Chains) shakllantirish: Markaziy Osiyo mamlakatlari bir-birini to'ldiruvchi iqtisodiyotlarga ega. Masalan, O'zbekistonning to'qimachilik, avtomobilsozlik va qishloq xo'jaligi; Qozog'istonning g'allachilik, metallurgiya va energetika; Qirg'iziston va Tojikistonning gidroenergetika va tog'-kon sanoati; Turkmanistonning gaz va kimyo sanoatidagi ustunliklarini birlashtirish orqali yakuniy, raqobatbardosh tayyor mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati kengayadi.

3. Xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI) jozibadorligining ortishi: Yirik xalqaro korporatsiyalar va sarmoyadorlar uchun aholisi 10-15 millionlik alohida, kichik va yopiq bozorlar unchalik jozibador emas. Biroy 75 milliondan ortiq aholiga ega, qoidalari unifikatsiya qilingan yagona Erkin savdo hududi xalqaro investorlar uchun ulkan jozibador bozorga aylanadi.

4. Transport-logistika va tranzit salohiyatining oshishi: Dengiz yo'llariga chiqish imkoniyati cheklangan (landlocked) Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun birgalikda transport koridorlarini rivojlantirish hayotiy zaruriyatdir. 'Xitoy – Qirg'iziston – O'zbekiston' temir yo'li, Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi (O'rta koridor) hamda 'Shimol – Janub' koridorlarini birgalikda rivojlantirish mintaqani global tranzit xabiga aylantiradi.

2.2. Integratsiya va erkin savdoni cheklovchi asosiy muammolar va g'ovlar

Erkin savdo hududini to'liq joriy etish yo'lida obyektiv va subyektiv xarakterdagi bir qator jiddiy muammolar hamda qarama-qarshiliklar mavjud bo'lib, ularni ilmiy va amaliy tahlil qilish talab etiladi:

1. Xalqaro tashkilotlar va savdo bloklariga a'zolikdagi tafovutlar: Qozog'iston va Qirg'iziston Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YEOII) a'zolari hisoblanadi va ularning bojxona tariflari ushbu ittifoqning Yagona bojxona tarifi bilan tartibga solinadi. O'zbekiston hamda Tojikiston YEOII da kuzatuvchi maqomida. Shu bilan birga, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston Jahon savdo tashkiloti (JST) a'zolari bo'lsa, O'zbekiston va Turkmaniston ushbu tashkilotga a'zo bo'lish jarayonida. Bu holat yagona bojxona va tarif siyosatini kelishishda muayyan huquqiy va institutsional murakkabliklarni keltirib chiqarmoqda.

2. Tarif bo'lmagan to'siqlar (Non-tariff barriers) va proteksionizm: Rasmiy bojxona bo'jlaridan tashqari, texnik reglamentlar, sanitariya va fitosanitariya sertifikatlar, kvota va milliy standartlardagi tafovutlar tovarlarning erkin harakatlanishiga jiddiy g'ov bo'lmoqda. Ayrim mamlakatlarda milliy ishlab chiqaruvchilarni qo'shni davlatlar raqobatidan proteksionistik yo'llar bilan himoya qilish kayfiyati saqlanib qolmoqda.

3. Logistika va chegaralardagi infratuzilma muammolari: Chegara-o'tkazish punktlarida o'tkazuvchanlik salohiyatining pastligi, bojxona rasmiylashtiruvining sekinligi hamda ma'lumotlar bazalarining raqamli integratsiya qilinmagani sababli yuk mashinalari va tovarlar uzoq vaqt ushlanib qolmoqda, bu esa logistika narxini oshiradi.

4. Valyuta va moliyaviy integratsiyaning yetarsizligi: Mintaqa davlatlari o'rtasida o'zaro hisob-kitoblarda milliy valyutalardan foydalanish darajasi past. Valyuta kurslarining o'ynashi va milliy moliya tizimlarining yetarlicha bog'lanmagani savdo bitimlarining xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

3. Xulosa va strategik tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda Erkin savdo hududini yaratish shunchaki nazariy yoki iqtisodiy g'oya emas, balki mintaqaning barqaror rivojlanishi, raqobatbardoshligini oshirish hamda global xavf-xatarlarga birgalikda javob berishining muqobilsiz strategik yo'lidir. Mintaqaviy integratsiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlatlarning o'zaro ishonchi, siyosiy irodasi hamda iqtisodiy manfaatlarining oqilona balandligini topishiga bog'liq.

Mintaqada Erkin savdo hududini bosqichma-bosqich va samarali joriy etish uchun quyidagi ustuvor chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Ko'p tomonlama Erkin savdo bitimini modernizatsiya qilish: 1994-yildagi Mintaqaviy erkin savdo kelishuvlari hamda MDH Erkin savdo hududi bitimi qoidalarini bugungi kun talablariga moslashtirish, tarif bo'lmagan cheklovlarni bartaraf etish bo'yorlarini qat'iy belgilash.

2. Texnik va fitosanitariya standartlarini unifikatsiya qilish: Mintaqa mamlakatlari o'zaro me'yoriy-huquqiy hujjatlari va muvofiqlik sertifikatlarini o'zaro tan olish tizimini yaratish, 'Yagona darcha' (Single Window) raqamli platformalarini o'zaro integratsiya qilish.

3. Chegara oldi va sanoat kooperatsiyasi zonalarini kengaytirish: O'zbekiston-Qozog'iston ('Xalqaro sanoat kooperatsiyasi markazi') hamda O'zbekiston-Qirg'iziston, O me'yoriy-Tojikiston chegaralarida sanoat xablarini barpo etish va ularga alohida soliq hamda bojxona imtiyozlarini berish.

4.Markaziy Osiyo iqtisodiy hamkorlik va integratsiya kengashini tuzish: Mintaqa davlatlari iqtisodiyot, moliya va bojxona idoralari vakillaridan iborat doimiy ishlovchi institutsional organi shakllantirish.

5.Yagona transport va logistika xaritasini ishlab chiqish: Tranzit tariflarini muvofiqlashtirish, chegara-o'tkazish punktlarini raqamli 'yashil yo'lak' (Green Corridor) tizimiga o'tkazish va infratuzilmani birgalikda moliyalashtirish.

